

Familiegroepsplan in de jeugdbescherming

Verklaringen voor de resultaten van het onderzoek van het WODC naar de inzet van het familiegroepsplan in de jeugdbescherming, op basis van gesprekken met experts, familiegroepsplan organisaties, gecertificeerde instellingen en cliënten.

20 december 2016

> Colofon

© 2016 Nederlands Jeugdinstituut

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enige andere wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Auteurs Harry van den Bosch en Marjolein Lantinga

Fotografie Martine Hoving

Vormgeving Punt Grafisch Ontwerp

Inhoud

1	Aanleiding en aanpak	4
2	Achtergronden en begrippen	7
3	Beantwoording van de vragen	13
	Bijlage Lijst van geraadpleegde professionals en deskundigen	19

1 Aanleiding en aanpak

Op verzoek van het ministerie van Veiligheid en Justitie heeft het Nederlands Jeugdinstituut een ‘follow-up’ uitgevoerd op het WODC-onderzoek naar de effecten van de inzet van familienetwerkberaden binnen de jeugdbescherming (mei 2016, UvA). Uit het WODC-onderzoek bleek kortweg dat de resultaten voor de kindveiligheid met de inzet van een familienetwerkberaad niet beter, maar ook niet slechter zijn dan de inzet van de reguliere jeugdbeschermingswerkwijze. Uit kwalitatief onderzoek bleken aanwijzingen dat er niet meer met de plannen werd gewerkt na drie maanden. Voor het ontwikkelen van beleid is het voor de minister van Veiligheid en Justitie van belang om zicht te hebben op de effectiviteit van de binnen de jeugdbescherming gehanteerde methoden. Het Nederlands Jeugdinstituut is op zoek gegaan naar mogelijke verklaringen voor de resultaten van het WODC-onderzoek.

In voorliggende rapportage geven we een overzicht van de resultaten van deze follow-up.

Inleiding: familienetwerkberaad of familiegroepsplan

Het WODC heeft de vakgroep forensische orthopedagogiek van de Universiteit van Amsterdam (UvA) gevraagd onderzoek te doen naar de effecten van het inzetten van een familienetwerkberaad of vergelijkbare methode. Ten tijde van het verlenen van de opdracht, had het familiegroepsplan nog geen wettelijke basis. De term die gebruikt werd, was ‘familienetwerkberaad’. Gedurende het onderzoek bleek dat een familienetwerkberaad in meer dan 80 procent van de gevallen leidde tot een familiegroepsplan. Het familiegroepsplan heeft met de inwerkingtreding van de Jeugdwet op 1 januari 2015 een wettelijke basis gekregen. Omdat uit het onderzoek bleek dat er ook vóór de inwerkingtreding van de Jeugdwet al met het familiegroepsplan werd gewerkt, gebruiken we in deze rapportage voor zover toepasselijk ook de term ‘familiegroepsplan’.

Resultaten WODC-onderzoek

De resultaten van het WODC-onderzoek zijn op 23 mei 2016 gepubliceerd door het ministerie van Veiligheid en Justitie.

De bevindingen zijn duidelijk. Van alle gezinnen die gestart zijn met een familiegroepsplan aanpak, is bij 41% een familiegroepsplan tot stand gekomen. Er wordt gemiddeld genomen geen significant verschil gevonden in de bereikte resultaten in termen van veiligheid voor kinderen (afname in kindermishandeling) en op de inzet van professionele zorg, tussen gezinnen waarin

een (apart) familiegroepsplantraject is ingezet, en gezinnen waarin dit niet gebeurd is. Het onderzoek omvatte onder meer een metastudie naar buitenlands en binnenlands onderzoek naar de effectiviteit van verschillende manieren waarop familiegroepsplannen tot stand komen. Ook internationaal blijkt er geen verschil in resultaten aan te wijzen tussen gezinnen waarin wel en gezinnen waarin niet met een familiegroepsplan gewerkt is. Het ministerie wenst meer inzicht in de achtergrond van de resultaten van het onderzoek, en wil weten wat dit betekent voor de praktijk van de gecertificeerde instellingen, gemeenten, Raad voor de Kinderbescherming en cliënten. Op verzoek van het ministerie hebben we samen met betrokkenen verklaringen gezocht en waar nodig aanbevelingen geformuleerd voor de praktijk. De betrokkenen zijn:

- diverse organisaties die aan families onafhankelijke ondersteuning bieden bij het opstellen van een familiegroepsplan;
- gecertificeerde instellingen;
- de Raad voor de Kinderbescherming;
- de ontwikkelaars van de twee meest gebruikte jeugdbeschermingsmethoden;
- cliënten.

Welke resultaten vragen om een nadere verklaring?

Bij de uitvoering van deze opdracht zijn de volgende vragen als uitgangspunt genomen:

- Welke verklaringen zijn er volgens betrokkenen te geven voor de conclusie dat de inzet om tot een familiegroepsplan te komen niet tot andere (niet slechter, maar ook niet betere) resultaten leidt?
- Welke factoren bepalen of een familiegroepsplan wel of niet tot een goed einde gebracht wordt? Wat verklaart het relatief lage percentage waarin het wel lukt?
- Welke verklaringen zijn er te geven voor de lange periode (18 weken) dat het duurt voordat een familiegroepsplan tot stand is gebracht?
- Hoe kan bevorderd worden dat er ook na drie maanden nog gewerkt wordt met het familiegroepsplan?
- Is het wellicht effectiever om het opstellen van een familiegroepsplan later in het ots-proces in te zetten, bijvoorbeeld halverwege het eerste jaar, of meer naar het einde van het eerste jaar?
- Als er geen gebruik gemaakt wordt van een familiegroepsplan, op welke wijze wordt er binnen de jeugdbescherming dan gewerkt aan het geven van meer regie aan de ouders? Welke overeenkomsten en verschillen zijn hierin aan te wijzen?

- Welke verklaring is er te geven voor de lange termijn waarop een beslissing genomen wordt om geen familiegroepsplan op te stellen?
- Wat is te zeggen over de haalbaarheid van de aanbevelingen voor de praktijk zoals geformuleerd in het WODC-onderzoek:
  - Er zijn voor jeugdbeschermers en coördinatoren extra handvatten nodig om ook bij complexe problematiek een familiegroepsplan in te zetten.
  - Er is meer inzicht nodig in manieren waarop binnen een redelijke termijn een plan opgesteld kan worden.
  - Er moeten eenduidige afspraken gemaakt worden over documentatie van familiegroepsplannen en werken volgens vaste formats.
  - Er is meer begeleiding en coaching van jeugdbeschermers en familiegroepsplan-coördinatoren nodig.
  - Er is meer monitoring en evaluatie nodig in de implementatiefase.
- Welke adviezen kunnen gegeven worden om de werking van de inzet van het familienetwerkberaad zodanig te verbeteren dat er in meer gevallen een familiegroepsplan opgesteld zal worden?

Aanpak

De context van het onderzoek en met name de vraag naar effectiviteit van een bepaalde aanpak verdiende eerst een nadere verkenning en afbakening. Onderdeel van deze stap was tevens een literatuuronderzoek naar de geschiedenis van de uitvoering van de ots vanaf de wetswijziging ots van 1995 tot heden, met als belangrijkste vraag welke rol het netwerk heeft gespeeld in de uitvoering van de ots sinds 1995 en wat volgens de verschillende inzichten de kernelementen van de ots zijn. Als benaderingswijze kozen we vervolgens voor het in kaart brengen van de overeenkomsten en verschillen tussen de reguliere werkwijzen en de werkwijzen die gericht zijn op het opstellen van een familiegroepsplan. Daarnaast hebben wij de praktijk geraadpleegd. Wegens het korte tijdsbestek waarin de follow-up plaatsvond is gekozen om met deskundigen en cliënten in gesprek te gaan over de achtergrond van de inzet van het familiegroepsplantraject binnen de jeugdbescherming enerzijds en die van de reguliere jeugdbescherming anderzijds. Hiervoor zijn de volgende stappen gezet.

De eerste stap bestond uit gesprekken met de onderzoekers en met vertegenwoordigers van organisaties die direct betrokken waren bij de verschillende ingezette methoden. Allereerst is aan de UvA-onderzoekers nadere toelichting gevraagd over de resultaten van het onderzoek. Er is ook overleg geweest met vertegenwoordigers van de stichting Eigen Kracht Centrale (EKC). De Eigen Kracht Centrale is een organisatie die ouders ondersteunt bij het maken

van een familiegroepsplan. Het is een van de eerste organisaties die zich daarmee bezighield, en heeft landelijk de meeste ervaring. Daarom is met hen gesproken over de achtergrond van het familiegroepsplan vanuit hun optiek.

Daarnaast is gesproken met Adri van Montfoort als dé ontwikkelaar van de reguliere werkwijze van de jeugdbescherming uit 2007/2008 (Deltamethode) en de diverse doorontwikkelingen daarvan met elementen uit de Eigen Kracht-conferentie/familienetwerkberaden en bijvoorbeeld het oplossingsgericht werken van Signs of Safety. Van Montfoorts inspanningen leidden tot de meest gebruikte methoden in Nederland binnen de jeugdbescherming, die bekendstaan onder namen als Doorontwikkeling Delta (WSG), Save en Verve. Meest recent is zijn analysemodel 'de viervensters'. Voorts heeft een telefonisch interview plaatsgevonden met een vertegenwoordiger van Jeugdbescherming Regio Amsterdam. Reden hiervoor was dat zij bij de expertmeetings verhinderd waren, en zij een prominente rol speelden in het WODC-onderzoek. Verder is van belang dat zij een eigen, niet op de Deltamethode gebaseerde werkwijze hanteren: Intensief Systeemgericht Casemanagement, waarin werken met het eigen netwerk de belangrijkste kernwaarde is. Bovendien hebben zij in het verleden veel Eigen Kracht-conferenties ingezet. Hierdoor kunnen zij een goede vergelijking tussen de beide aanpakken maken.

In de tweede stap zijn interviews gehouden met zes cliënten aan wie een familienetwerkberaad is aangeboden, en die deelnamen aan het WODC-onderzoek.

De derde stap bestond uit een bijeenkomst met een aantal professionals:

- coördinatoren gespecialiseerd in onafhankelijke familiegroepsplan-aanpakken, zoals de Eigen Kracht Centrale, Eigen Plan en Familiegroepsplan.nl.
- gezinsvoogden die werken met een vorm van een familiegroepsplan-aanpak zoals sociale netwerk strategieën (BJZ Limburg, De Jeugd- en Gezinsbeschermers (Noord-Holland));
- een cliëntorganisatie (LOC Jeugd);
- een zorgaanbieder (Youké) die een methode heeft ontwikkeld waarbij cliënten hun eigen mentor in het hulpverleningsproces inbrengen, de zogenaamde JIM aanpak.

Centraal stond de vraag wat het verschil is tussen een reguliere jeugdbeschermingsaanpak en de aanpak met een familienetwerkberaad en familiegroepsplan. Deze bijeenkomst had een brainstormend karakter.

In stap 4 zijn de bevindingen uit de voorgesprekken, interviews met cliënten en de brainstormsessie met professionals vervat in stellingen, die vervolgens met een groep experts zijn besproken. Ook hier waren de organisaties die gespecialiseerd zijn in onafhankelijke familiegroepsplanaanpakken vertegenwoordigd, alsmede drie gecertificeerde instellingen die meededen aan het WODC-onderzoek (JB Overijssel, WSG en BJZ Limburg).

Zowel bij de bijeenkomst met professionals als bij die met de experts waren de twee UvA-onderzoekers aanwezig die het WODC-onderzoek hadden uitgevoerd. Een lijst van deelnemers is opgenomen in de bijlage.

Opbouw van het rapport

Hoofdstuk 2 bevat de achtergrond en geschiedenis van de ots met een toelichting op achtergronden en begrippen.

In hoofdstuk 3 geven we antwoorden op de in hoofdstuk 1 geformuleerde vragen en doen we aanbevelingen.

Gezinsvoogd of jeugdbeschermer?

De term jeugdbeschermer wordt anno 2016, zeker na de transitie van 2015, veel breder gebruikt dan binnen het kader van de ondertoezichtstelling. Veel jeugdbeschermers werken ook in vrijwillig kader en hun activiteiten worden dan vaak ook aangeduid als jeugdbescherming. De in dit document opgenomen beschrijving is echter uitsluitend gebaseerd op de aanwezigheid van een ondertoezichtstelling met de daarvoor kenmerkende rol van het uitoefenen van formeel gezag. Daarom is de term gezinsvoogd aangehouden.

2 Achtergronden en begrippen

Context: de ondertoezichtstelling (ots)

De ots is een gezagsbeperkende maatregel. Hij wordt uitgesproken door de kinderrechter als een kind ernstig bedreigd wordt in zijn ontwikkeling en als de ouders met gezag de noodzakelijke hulp om die bedreiging weg te nemen niet of onvoldoende accepteren. Doel is deze ontwikkelingsbedreiging te stoppen en om te buigen in een gunstige ontwikkeling en een ‘goed genoeg’ opvoedingssituatie. Een grond is ook dat de verwachting gerechtvaardigd is “...dat de ouders (...) binnen een gelet op de persoon en de ontwikkeling van de minderjarige aanvaardbaar te achten termijn, de verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding (...) in staat zijn te dragen.” De gezinsvoogd is bevoegd om de ouders aanwijzingen te geven over de opvoeding en verzorging. Van een gezinsvoogd wordt verwacht dat hij vanuit een bekwaam hanteren van gezag een relatie kan aangaan met ouders en hen kan helpen de verantwoordelijkheid weer terug te nemen die hoort bij het uitoefenen van het ouderlijk gezag. Sinds 1 januari 2015 moet bij een ots aan ouders als eerste de gelegenheid geboden worden een familiegroepsplan op te stellen. Gedurende de onderzoeksperiode van het WODC onderzoek was deze verplichting nog niet aanwezig.

Aard van de problemen binnen de jeugdbescherming

De laatste jaren is door provincies en later door gemeenten sterk ingezet op het terugdringen van het aantal jeugdbeschermingsmaatregelen. Dit heeft geleid tot een terugloop daarvan. Gezinnen die wel een ots opgelegd krijgen, hebben vaak te maken met ernstige en complexe problemen op meerdere leefgebieden: psychiatrie, verslaving, criminaliteit, sociaal-economisch aan de onderkant van de samenleving, zwakke pedagogische vaardigheden, complexe familiale kluwenproblematiek, verstandelijke beperkingen, et cetera. De gezinnen hebben meestal al met meerdere hulpverleners te maken gehad die geen of onvoldoende resultaat hebben geboekt. Het werken met deze gezinnen, die vaak teleurgesteld zijn in de samenleving en in de hulpverlening, stelt hoge eisen aan de professional. Die moet zowel in staat zijn om grenzen aan te geven, als om cliënten te motiveren en te stimuleren om hun eigen mogelijkheden te gebruiken. Jeugdbescherming is een vak voor specifiek opgeleide professionals, van wie naast deskundigheid en methodisch handelen een lange adem, geduld en stevigheid geëist worden. De problemen zijn zelden binnen enkele maanden op te lossen. De gemiddelde ots duurt ongeveer drie jaar (CBS rapportage 1e halfjaar 2016).

In termen van regievoering van ouders op de opvoeding van hun kinderen, kan de grond van de ots ook omschreven worden als de omstandigheid dat de ouders onvoldoende in staat zijn om zelf zodanig de regie te voeren over de opvoeding en verzorging van het kind, dat er geen ontwikkelingsbedreiging is. Het doel van de ots is om die regie terug te geven en/of ouders te leren om die regie op een voor het kind goede manier te voeren.

Reguliere werkwijze jeugdbescherming

Analyse van de historische ontwikkeling van de werkwijzen binnen de jeugdbescherming biedt inzicht in de mate waarin in de loop van de jaren de kracht van het gezin zelf en het netwerk daar omheen een steeds prominentere rol in de werkwijzen gekregen hebben. De professionalisering en nadere bezinning op de rol van de gezinsvoogd in zijn relatie met de ouders, is gestart bij de wetwijziging ots van 1995, waarbij het uitvoerende gezag van de kinderrechter werd overgeheveld naar de gezinsvoogdij-instelling. Professionalisering, scholing en herziening van werkprocessen kwamen op gang. Hieronder wordt een overzicht gegeven van de ontwikkelingen sinds 1995.

1995 – 2000: protocollen en functie beschrijvingen

Tijdens de voorbereiding van de wetwijziging ots van 1995, is de professionalisering gestart met het opstellen van protocollen, functie- en scholingsprofielen. Uiteindelijk leidde dit tot het eerste handboek gezinsvoogdij, zie hieronder.

2000: Leiding geven aan verandering

Van grote invloed was het visiedocument van Vedivo uit 2000: *Leidinggeven aan verandering* van de hand van Jo Hermanns. Dit document stelde een aantal dingen vast:

1. Veranderingen in het gezin zijn alleen maar te bereiken met intensieve programma's, waarbij de gezinsvoogd meerdere malen op bezoek binnen het gezin kan komen, waardoor een intensieve samenwerking ontstaat.
2. Bij de aanpak wordt uitgegaan van een samen met ouders opgestelde probleemdefinitie die door het gezin en de gezinsvoogd gedeeld worden.
3. Het plan van aanpak zou meer het karakter moeten krijgen van een contract met ouders: hierbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de kracht van de ouders en de prestaties die verwacht worden van de ouders en een omschrijving van taken die de gezinsvoogd op zich neemt.
4. In het contract worden ook duidelijke ontbindende voorwaarden opgenomen. De gezinsvoogd verdoezelt

zijn gezag niet, maar maakt duidelijk wat de bodemeisen zijn. De gezinsvoogd neemt duidelijk leiding over dit proces, tot ouders het weer zelf kunnen en de voor het kind gewenste veranderingen tot stand zijn gebracht.

2001: Het rapport 909 zorgen

De volgende belangrijke ontwikkeling was Het rapport 909 zorgen uit 2001 (Vrije Universiteit, Wim Slot). Dit maakte duidelijk dat de jeugdbescherming weliswaar met veel verschillende zorgen over kinderen geconfronteerd wordt, maar die zorgen niet zo doelgericht worden aangepakt. Slot hield een pleidooi voor planmatiger werken met duidelijke doelen en begrenzingen.

2001: Het eerste handboek voor de gezinsvoogd: *De gezinsvoogd als jongleur*.

In 2001 verscheen ook het eerste echte methodieboek voor de jeugdbeschermer: *De gezinsvoogd als jongleur*, kortweg ook wel *De Jongleur* genoemd van Anjo van Hout en Siemen Spinder. Dit was geïnspireerd en gebaseerd op *Leidinggeven aan verandering*. Belangrijke voor ons onderwerp van belang zijnde elementen hieruit zijn:

1. Het dialogische karakter van de gezinsvoogdij: het tot stand brengen van een goede werkrelatie met het gezin: samen werken aan gezamenlijk vastgestelde doelen. En: het hulpverleningsplan moet een document zijn waarin de cliënt zich herkent en waarin zijn eigen inbreng is terug te vinden (p. 34 en 35).
2. Op zoek gaan naar de kracht binnen het systeem. Hiertoe wordt expliciet als mogelijkheid het familieoverleg volgens het conferentiemodel met privétijd vermeld (p. 268) en wordt ook aanbevolen dat de gezinsvoogd zich bij elke ots afvraagt of een familieoverleg in die ots wel of niet geïndiceerd is. Tevens geeft *De Jongleur* aan dat de gezinsvoogd dit familieoverleg kan organiseren en hoe hij dit kan doen, maar ook dat hiervoor een extern deskundige ingeschakeld kan worden (p. 270).
3. Assessment. Essentieel voor de gezinsvoogd en de aanpak voor de problemen is het verzamelen van relevante informatie die verband houdt met de door de cliënt geformuleerde behoefte(n), gerelateerd aan de grond van de ots en de taak van de gezinsvoogd (p.172). Hiervoor worden verschillende instrumenten aanbevolen, zoals het genogram, het ecogram, (basis) diagnostische instrumenten, informatie inwinnen bij derden (inclusief het netwerk van het gezin).
4. Op basis van een plan leiding geven aan verandering.

De elementen van de nota van Hermanns zijn hierin te herkennen.

De Jongleur gaf veel concrete handvatten voor de gezinsvoogd en vormde jarenlang de basis van de functie-

scholingen voor de gezinsvoogden, die aan het eind van de negentiger jaren zijn gestart en werden ingevuld door de Hogeschool van Amsterdam (later Pro Education).

2003 – 2009: Ontstaan van de Deltamethode gezinsvoogdij

Vervolgens werd rond 2003 het idee geboren om structurele verbetering van de werkkuitvoering vorm te geven, een soort Deltaplan voor de jeugdbescherming. Dit werd ook de naam van de methode die hieruit is ontstaan. De ontwikkeling hiervan werd gestart in 2004 door Peter van Wijk en Daan Wiencke, in 2006 overgenomen door Adri van Montfoort en Wim Slot. Deze methode is vanaf 2007 geïmplementeerd en werd de eerste jaren verschillende keren aangevuld en bijgesteld. De laatste uitgave is van december 2009.

Voor ons onderwerp is van belang op welke wijze het eigen netwerk een rol speelt in de Deltamethode. De Deltamethode kent zes uitgangspunten:

1. Ontwikkeling en veiligheid van het kind centraal
2. Het kind in zijn context
3. Communicatie
4. Een respectvolle, activerende, positieve, transparante attitude
5. Planmatig werken
6. Tijdelijkheid van de ots

Deze uitgangspunten zijn uitgewerkt in twee pijlers: de principes engageren en positioneren en het vierstappenmodel. Engageren slaat op alle activiteiten die de gezinsvoogd uitvoert met het doel ouders en gezin te bewegen verantwoordelijkheid te nemen, problemen te onderkennen en zelf stappen te zetten om de problemen op te lossen. Hierbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de wensen van het gezin. Dit wordt voor het engageren benadrukt als meest krachtige middel dat de gezinsvoogd heeft: de eigen woorden van het gezin opnemen in de probleemomschrijving en de plannen, om het zoveel mogelijk het plan van het gezin te laten zijn. Dat is de essentie van werken met het plan op tafel (p. 42).

De gezinsvoogd oefent zijn gezag uit door te positioneren: ouders aanspreken op het belang van het kind en van hun eigen gezin en daarnaast zijn eigen gezagspositie en bevoegdheden te verduidelijken. Het vierstappenmodel kent als eerste stap het formuleren van zorgpunten, sterke punten en de visie van het gezin. Rode draad is werken met het “plan op tafel”: samen met het gezin overeenstemming bereiken over wat de problemen zijn en samen beslissen over noodzakelijke stappen met als belangrijkste pijler uitgangspunt 1; de ontwikkeling en veiligheid van het kind. De Deltamethode bouwt voort en concretiseert de uitgangspunten van *De Jongleur*.

Hoofdstuk 7 van de Deltamethode 2009 is geheel gewijd aan de rol van het sociaal netwerk, waarbij dit per stap van de Deltamethode is beschreven. Ook hierin wordt aangegeven dat het mogelijk is om een sociaal netwerkberaad door een externe partij (in casu de EKC) te laten uitvoeren. Belangrijk hierbij is dat de gezinsvoogd een actieve regierol houdt zowel vooraf, als tijdens de uitvoering, als na afloop bij afspraken over de follow up na de Eigen Kracht-conferentie (p. 65).

Het gebruik van de Deltamethode en de effectiviteit is onderzocht door Geert Jan Stams van de Universiteit van Amsterdam in 2009. Uit het rapport uit 2010 bleek dat de gezinsvoogden die werkten volgens de stappen uit de Deltamethode effectiever waren dan gezinsvoogden die dat niet deden. Dit ondersteunde de hypothese dat planmatig en methodisch werken effectief is.

Sindsdien hebben Slot en Van Montfoort een belangrijke rol gespeeld in de werkmethode ontwikkeling van de jeugdbescherming. In samenwerking met Bureau Jeugdzorg Overijssel en de William Schrikker Groep hebben zij de Deltamethode aangevuld en verrijkt met twee specifieke benaderingen die van grote invloed zijn geweest op het benutten van de eigen kracht van gezinnen: Signs of Safety van Turnell en Edwards en de Eigen Kracht-conferentie van de Eigen Kracht Centrale. Beide worden hieronder kort toegelicht.

Vanaf 2006 geïntroduceerd: Signs of Safety

Signs of Safety wordt gekenmerkt door een aantal ingrediënten. Het eerste is een oplossingsgerichte in plaats van probleemgerichte benadering. Telkens worden met de ouders positieve ervaringen benoemd, successen benadrukt, maar ook zorgen besproken. Ouders mogen zelf hun verhaal vertellen, en de professional nodigt hen hier voortdurend toe uit. Het tweede ingrediënt is het 'raamwerk' dat samen met ouders gehanteerd wordt. Aan de ene kant van dat raamwerk worden samen met de ouders alle bedreigingen van de veiligheid van het kind opgeschreven. Aan de andere kant komen alle beschermende factoren te staan. Vervolgens geven zowel de ouders als de professional een weging aan de veiligheid, door te scoren op een schaal van 1 tot 10, waarin 1 staat voor volledig onverantwoorde onveiligheid, en 10 voor volledige veiligheid. Vanuit het gesprek over de inschatting van de veiligheid formuleren zowel de ouders als de professional doelen, waarbij ook aangehaakt wordt bij de normen van de organisatie van de professional (de zogeheten bodemeisen).

Eigen Kracht

De tweede benadering die van invloed was, is die van de Eigen Kracht-conferentie, aangeboden door de Eigen Kracht Centrale. De Eigen Kracht Centrale is al ruim 15 jaar actief.

De kern van de visie van de Eigen Kracht Centrale draait om een aantal punten. Centraal staat het uitgangspunt dat binnen de familie de regie hoort te liggen en dat oplossingen die door de familie bedacht worden op meer steun kunnen rekenen van het gezin en voor duurzame oplossingen kan zorgen. De Eigen Kracht Centrale gaat ervan uit dat een benadering waarin de familie van meet af aan zelf ook de spil is meer effect zal hebben dan wanneer dit niet het geval is. Dit principe werd al onderkend in *De Jongleur* in 2001. Met andere woorden: een familiegroepsplan houdt in dat de familie daadwerkelijk zelf de pen hanteert, en niet een professional. De Eigen Kracht-coördinator stelt zich voortdurend de vraag: worden in het proces de juiste stappen genomen zodat ouders met een bredere kring van mensen om zich heen durven na te denken over wat er nodig is om een veilig opvoedklimaat te realiseren? De Eigen Kracht Centrale hanteert daarbij niet alleen de vraag: wie vinden het belangrijk dat het goed gaat met het kind, maar ook: wie kunnen meedenken? Vooral dat laatste is van belang, omdat dit meer familieleden of betrokkenen oplevert dan wanneer je meteen de vraag stelt wie iets kan doen. Die vraag komt later aan de orde. De kern van de visie van de Eigen Kracht Centrale is dus dat de familie van begin af aan de regie kan behouden. Daardoor zullen zij verantwoordelijkheid nemen.

Vanaf 2013: Verve, doorontwikkeling Delta, Save en de viervensters

Van Montfoort heeft kennis en vaardigheden uit de werkwijzen van de EKC en Signs of Safety – met de voor die twee benaderingen specifieke vaardigheden voor het inschakelen en gebruiken van het eigen netwerk van het gezin – geïntegreerd met de vier stappen die de Deltamethode kenmerkten, en omgevormd tot een nieuw analysemodel: de viervensters (voor meer informatie zie www.deviervenster.com). De viervensters vormen de basis van de methoden Verve en Save.

Alle fasen van de viervensters worden zoveel als mogelijk in dialoog met ouders uitgevoerd en zoveel mogelijk in hun taal vastgelegd. In venster 1 wordt met ouders geïnventariseerd wie de mensen zijn die het belangrijk vinden dat het goed gaat met het kind, en wie daar mogelijk een rol in kunnen spelen. Dit ingrediënt zat ook al in Deltamethode, maar is verbeterd onder invloed van de ervaringen van de Eigen Kracht Centrale. Een bijeenkomst met het familienetwerk onder leiding van de gezinsvoogd kan hiervoor worden ingezet. Indien gewenst

kan hier ook al gestart worden met de inzet van een onafhankelijk coördinator. In venster 2 worden de zorgen en krachten binnen het gezin geïnventariseerd. Dit is gebaseerd op de Signs of Safety-benadering, aangevuld met de Delta-elementen die meer aandacht geven aan de ontwikkeling van het kind en het diagnostisch instrumentarium. Dat laatste onderdeel kwam bij Signs of Safety minder aan de orde. Venster 3 gaat over de weging van zowel de krachten als de zorgen van het gezin en het netwerk. Hierin wordt aangesloten bij wat uit wetenschap en samenleving bekend is over het gezond opgroeien en ontwikkelen van kinderen. Ook de weging wordt gedaan met de ouders samen.

Dit leidt tot een beslissing over de te nemen stappen: het plan. Daarmee komen we bij venster 4: het maken van afspraken over wie – gezin, leden uit het netwerk, professionals – wat gaat doen. Met name in deze fase, de planvorming, zou gekozen kunnen worden voor een besloten gedeelte van een familienetwerkberaad, waarbij de gezinsvoogd/professional niet aanwezig is. Van Montfoort benadrukt in het gesprek dat gevoerd is in het kader van deze follow up, dat de diversiteit in problemen en gezinnen groot is. Hierdoor verschilt de aanpak van geval tot geval, en daarmee ook het resultaat, zelfs binnen groepen van cliënten die dezelfde methode aangereikt kregen. Het tot stand komen van een familienetwerkberaad, ongeacht de naam die daaraan gegeven wordt, en de inhoud van een familiegroepsplan is altijd maatwerk. Van Montfoort zegt daarover: “Door de verscheidenheid van problemen en mogelijkheden van cliëntsystemen, verschilt het besluitvormingsmodel per situatie, en dat moet ook.”

Vanaf 2010 tot heden: Jeugdbescherming Regio Amsterdam

Parallel aan de ontwikkeling door Van Montfoort en Slot die geleid heeft tot de methoden Verve en Save, is door Jeugdbescherming Regio Amsterdam (JBRA) Intensief Systeemgericht Casemanagement (ISC, voorheen bekend als Generiek Gezinsgericht Werken) ontwikkeld. Deze ontwikkeling is van belang omdat JBRA een groot aantal van de gezinnen heeft geleverd voor het WODC onderzoek voor zowel de Eigen Kracht groep als de controlegroep. Centraal in deze methode staat het werken vanuit de kracht van het hele gezinssysteem en het eigen netwerk, en het voortdurend aansluiten bij het proces van het hele gezin. Deze methode is een doorontwikkeling van Functional Family Parole (FFP) waar alle gezinsmanagers van JBRA mee werken. Vanuit een houding van respect gaan de gezinsmanagers direct in gesprek over veiligheid, bij voorkeur met alle gezinsleden tegelijk, inclusief de kinderen, in hun eigen woonsituatie. Ze zetten gezinsgerichte interventies in, gericht op samenwerking. Het is een veranderingsmodel dat gericht is op risico's

en beschermende factoren, en op krachten in plaats van angst. De interventies die worden ingezet zijn zo specifiek en geïndividualiseerd mogelijk. De gezinsmanager werkt steeds vanuit een focus op de relaties van het hele gezin, en is dus nooit alleen op individuele problemen gericht. Deze methodiek is erop gericht oorzaken aan te pakken en opnieuw hoop te geven aan gezinnen die door de samenleving vaak al opgegeven zijn en vaak al jarenlange begeleidingstrajecten achter de rug hebben, zonder effect. De begeleiding van deze gezinnen is een moeilijk vak dat om specifieke vaardigheden en kennis vraagt. De gezinsmanagers in Amsterdam krijgen hiervoor een zware tweejarige opleiding. Een Eigen Kracht-conferentie, met een onafhankelijke coördinator, kan een ondersteunende functie hebben, maar voor de gezinnen waar het hier om gaat is het essentieel dat voor langere tijd de juiste mensen met de juiste vaardigheden worden ingezet. Maatwerk en precies dát inzetten wat helpt bij dit gezin is het leidende principe.

Mening van deskundigen en professionals van de gecertificeerde instellingen

Tijdens de sessies met professionals en experts is benadrukt dat het proces met het gezin conform de viervensters of vanuit het Intensief Systeemgericht Casemanagement van groot belang is. Vanaf de start van het proces optrekken met ouders en samen met hen soms pijnlijke conclusies trekken en moeilijke stappen zetten, is een belangrijke voorwaarde voor succes. Het houdt zeker meer in dan ‘piketpaaltjes slaan’ en kan dus niet vanaf de zijlijn gebeuren. Voor alle vormen van begeleiding (inclusief die waarbij ouders ondersteund worden bij het opstellen van het familiegroepsplan) geldt verder dat een positieve basisattitude en een goede relatie en klik tussen professional en gezin een grote invloed hebben op de effectiviteit. Verder werd door hen benadrukt dat het proces niet alleen van invloed is op de samenwerkingsrelatie, maar dat het proces van het gezin zelf gedurende de gehele ots periode van belang is. Zij vatten het familiegroepsplan op als dit totale en doorgaande proces, meer dan een éénmalige gebeurtenis die resulteert in een geschreven familiegroepsplan. Hun visie zoals verwoord tijdens de bijeenkomsten is in lijn met de historische ontwikkeling zoals hierboven is omschreven.

Samenvatting reguliere jeugdbescherming

Uit bovenstaande kunnen de volgende conclusies getrokken worden:

1. Het basis uitgangspunt van de ots is te allen tijde dat de veiligheid van het kind en diens ontwikkeling centraal staan.
2. Vanaf 2001 is het werken met gezin in nauwe dialoog standaard methode. Met ouders overeenstemming

bereiken over wat de problemen zijn en hen activeren hier zelf oplossingen voor te zoeken is de basis. Hoe meer ouders zich herkennen in het plan en de omschrijvingen van de problemen daarin, des te beter worden de doelen van de ots gerealiseerd.

3. Dit mes snijdt aan twee kanten: ouders worden in de eerste plaats geactiveerd en gemotiveerd om zelf wat aan de problemen te doen en ten tweede wordt hiermee een goede samenwerkingsrelatie met de gezinsvoogd opgebouwd die noodzakelijk is voor het totale ots proces.
4. Ook vanaf 2001 is het familieoverleg in het standaard handboek van de gezinsvoogd opgenomen. Hier werd tevens al genoemd dat een privé gedeelte van het familie overleg een goede manier zou zijn om de familie te activeren. In de Deltamethode wordt de waarde van het familieoverleg als mogelijke factor voor effectiviteit genoemd en gepropageerd. Dit gedachtengoed is sindsdien een belangrijk kern-element voor de uitvoering van de reguliere jeugd-bescherming.
5. Het gezag van de gezinsvoogd kan niet verdoezeld worden. Dit werd door Jo Hermanns in 2000 nadrukkelijk bepleit. Dit is nadien ingevuld in de Deltamethode met de begrippen engageren en positioneren en in Signs of Safety met het begrip: bekwaam en respectvol hanteren van gezag, wat ook in de methode Amsterdam een centrale waarde is.
6. Planmatig werken op basis van een goede analyse en diagnose van de problematiek van zowel het kind als het gezin is essentieel en voorwaardelijk voor ingrijpen.

Wat is een familiegroepsplan?

Definitie uit artikel 1 Jeugdwet: '(...) hulpverleningsplan of plan van aanpak opgesteld door de ouders, samen met bloedverwanten, aanverwanten of anderen die tot de sociale omgeving van de jeugdige behoren'. Artikel 4.1.2 Jeugdwet stelt dat de gezinsvoogd als eerste de ouders in de gelegenheid stelt om binnen een redelijke termijn een familiegroepsplan op te stellen. Artikel 2.1 Jeugdwet geeft de gemeente de opdracht om het gebruik van het familiegroepsplan te stimuleren. In de toelichting op het amendement waarmee het familiegroepsplan in de wet is gekomen, wordt de bedoeling duidelijk: ouders, familieleden en anderszins direct betrokkenen de mogelijkheid te geven om, ook in gedwongen kader, mee te denken en mee te helpen aan een oplossing. Door de kracht van de eigen omgeving te benutten, kan een uithuisplaatsing voorkomen of, indien onvermijdelijk, een netwerkplaatsing bevorderd worden. Volgens de toelichting kan het familiegroepsplan door ouders met steun van een wijkteam opgesteld worden, kunnen zij het zelf doen met een onafhankelijk ondersteuner of met de kennis en bijstand van een jeugdzorgprofessional.

De Jeugdwet geeft in artikel 4.1.2 twee uitzonderingen aan:

- Ouders kunnen afzien van hun recht om zelf, los van de gezinsvoogd een plan op te stellen;
- De gezinsvoogd kan ervan afzien gelegenheid te bieden om een plan te maken als er sprake is van concrete bedreigingen in de ontwikkeling van het kind, of de belangen van het kind anderszins geschaad worden.

Het doel is ouders en familie optimale regie te geven, en hun kracht en oplossend vermogen te benutten (zie formulering van artikel 2.1 sub d zoals hierboven aangehaald). De vorm van het familiegroepsplan ligt niet vast, net zo min als de wijze van totstandkoming. De wet biedt de gezinsvoogd die werkt met het gezin volgens de reguliere methoden zoals hierboven omschreven dus de verplichting om de ouders als eerste de mogelijkheid te bieden zelf een plan op te stellen of hen als jeugdzorg-professional hierbij te ondersteunen.

Familienetwerkberaad en familiegroepsplan

Het familienetwerkberaad is een bijeenkomst van de familie, waarop zij zonder directe bemoeienis van professionals (lees: de gezinsvoogd of een onafhankelijk ondersteuner) de problemen bespreken en oplossingen bedenken. Als dit leidt tot een schriftelijk plan, dan spreekt men van een familiegroepsplan. Dit hoeft niet persé; denkbaar is dat de familie na een besloten gedeelte vraagt aan de gezinsvoogd of andere professional om hun oplossingen met hen samen op papier te zetten. In het WODC-onderzoek zijn met name de familienetwerkberaden onderzocht die geleid hebben tot een familiegroepsplan.

De stem van zes cliënten

Alle cliënten die voor het WODC-onderzoek waren geïnterviewd, zijn door ons opnieuw benaderd met een verzoek om een vervol ginterview. Zes van hen stonden open voor een interview.

Bij drie van deze zes cliënten is wel een familienetwerkberaad tot stand gekomen, bij de andere drie is dit niet gelukt. De gevolgtrekkingen uit de interviews laten zich als volgt samenvatten:

1. De band met en werkwijze van de gezinsvoogd, en de manier waarop de gezinsvoogd het familienetwerkberaad ter sprake brengt, is een cruciale factor. Wanneer een gezinsvoogd het familienetwerkberaad als een verplichting presenteert, direct zelf allerlei eisen en voorwaarden stelt, of niet in staat is het doel van een familienetwerkberaad en het proces ernaartoe goed uit te leggen, dan oordelen cliënten er negatief over.
2. Sommige ouders willen hun problemen juist niet met het netwerk delen. Druk uitoefenen om dit toch te doen werkt tegengesteld.
3. Als de gezinsvoogd duidelijk en eerlijk is over wat er moet gebeuren en aan ouders vraagt hoe zij dit willen

- bereiken, krijgen ouders het gevoel dat ze niet worden gedwarsboemd, maar dat er naar hen wordt geluisterd.
4. Reden voor een gezin om niet te kiezen voor een onafhankelijke coördinator kan bijvoorbeeld zijn dat de gezinsleden het bij de op dat moment aanwezige (vertrouwde) instanties en personen willen houden.
  5. Niet alleen de benadering en uitleg van de gezinsvoogd is belangrijk, maar ook die van de onafhankelijke coördinator. Dit kan bijvoorbeeld een aarzelende houding van ouders ten aanzien van het familie-netwerkberaad omdraaien in een ondersteunende. Maar ook het omgekeerde: een coördinator die naar de mening van ouders de problemen binnen de familie en de ruzies die door een familienetwerkberaad binnen de familie zouden kunnen ontstaan, te veel bagatelliseert kan er voor zorgen dat ouders afhaken.
  6. Het hebben of krijgen van eigen regie lijkt niet de hoofdrol te spelen. Cliënten hebben niet zozeer de wens om zelf alles te kunnen en willen bepalen, maar de wens om gehoord te worden, serieus genomen te worden, en mee te kunnen denken over oplossingen. Dit kwam in alle interviews duidelijk naar voren.

Conclusie van dit hoofdstuk

Voor het onderwerp, namelijk de rol van het familie-groepsplan binnen de jeugdbescherming en de mogelijke effectiviteit daarvan, was het belangrijk om vrij uitgebreid stil te staan bij de rol die eigen kracht van gezinnen binnen de jeugdbescherming nu speelt.

Het werken met en voor het gezin en het netwerk met als doel hun eigen kracht zoveel mogelijk te benutten, vormt de ruggengraat van de methoden en training van jeugdbeschermers. Hiermee wordt binnen de begrenzing en context van het recht van het kind op bescherming, ook aangesloten bij het principe geformuleerd in de jeugdwet artikel 2.1 sub d: het inschakelen, herstellen en versterken van de eigen mogelijkheden en het probleem-oplossend vermogen van de jeugdige, zijn ouders en de personen die tot hun sociale omgeving behoren, waarbij voor zover mogelijk wordt uitgegaan van hun eigen inbreng. Het gezin kan kiezen voor de inzet van een extra begeleider of coördinator die het gezin ondersteunt bij het opstellen van een eigen plan.

De uitgangspunten van de reguliere jeugdbescherming als het gaat om het werken met het gezin en het netwerk komen in grote mate overeen met de uitgangspunten en activiteiten die worden uitgevoerd bij een Eigen Kracht-conferentie met als doel het opstellen van een familiegroepsplan. Dat ligt ook voor de hand. Die twee benaderingen hebben elkaar de afgelopen jaren sterk beïnvloed. Meest opvallende verschil is het veelal standaard inzetten van een externe coördinator vanuit het uitgangspunt en nadruk die ligt op het zelf door het gezin opstellen van het plan, onafhankelijk van de

gezinsvoogd en het grotere accent op het verbreden van de kring uit het netwerk en familie. Afgezien van mogelijk meer specialistische vaardigheden van de externe coördinatoren, lijkt dit het belangrijkste inhoudelijke verschil te zijn. Juridisch is er natuurlijk ook verschil, omdat ouders met de komst van de jeugdwet een afdwingbaar recht hebben om als eerste zelf een plan op te stellen. Hier ligt een potentieel formeel spanningsveld binnen de context van de jeugdbescherming. Basis hiervan is immers zoals hierboven omschreven, dat de gezinsvoogd verantwoordelijk is vanaf dag één voor de gezonde ontwikkeling en veiligheid van het kind, dat hij formeel gezag heeft, dat hij dit niet verdoezelt door zich op een juiste manier te positioneren, dat hij moet werken op basis van een degelijk assessment van de gezinssituatie en dat hij hierin regie voert over alle hulp die ingezet wordt, inclusief over het familienetwerkberaad. Uit de geschiedenis blijkt ook dat het familieoverleg/netwerk-overleg als een waardevol instrument wordt gezien voor de uitvoering van de ots, maar dan wel binnen die ots. Het uitvoeren van een familieoverleg en het opstellen van een familiegroepsplan buiten regie van de gezinsvoogd bergt het risico in zich dat beide processen en beoogde resultaten niet op elkaar aansluiten, wat gemakkelijk contra productief kan werken en tijdverlies oplevert. Een goede samenwerking is hierin volgens alle betrokkenen bij de expert-sessies de oplossing.

3 Beantwoording van de vragen

Op grond van de informatie uit het voorgaande hoofdstuk en de resultaten uit de sessies en interviews, kunnen we de vragen beantwoorden die ten grondslag hebben gelegen aan deze ‘follow-up’ die als doel heeft om tot een nadere duiding van de resultaten van het WODC te komen.

Welke verklaringen zijn er volgens betrokkenen te geven voor de conclusie dat de inzet om tot een familiegroepsplan te komen niet tot andere (niet slechter, maar ook niet betere) resultaten leidt?

Het antwoord op deze vraag wordt bemoeilijkt door het feit dat met name de Eigen Kracht Centrale de uitkomsten niet volledig erkent. Zij stelt bijvoorbeeld dat in het onderzoek alle familiegroepsplan benaderingen tezamen genomen zijn, waardoor onderlinge verschillen in effectiviteit niet onderzocht zijn. Een dergelijke kritiek is ook van de zijde van Sonestra Bureau Jeugdzorg Limburg gehoord. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om verschillen met betrekking tot de inzet van een onafhankelijk coördinator zoals bij de diverse eigen kracht organisaties. Bij Sonestra Bureau Jeugdzorg Limburg is de coördinator een collega gezinsvoogd en bij De Jeugd- en Gezinsbeschermers ondersteunt de gezinsvoogd de ouders bij het maken van het familiegroepsplan. Deze opmerkingen van de EKC en BJZ Limburg gaan wel op voor de resultaten na drie maanden. Nieuw vergelijkend onderzoek, zou meer verschillen kunnen laten zien tussen de verschillende invalshoeken. Anderzijds is het zo dat de resultaten na een jaar gebaseerd zijn op een experimentele groep van uitsluitend gezinnen waarin een Eigen Kracht-conferentie is ingezet. Ook dit laat geen verschillen in resultaat zien. De andere gecertificeerde instellingen herkennen en erkennen de resultaten grosso modo wel. Bij de beantwoording van de vraag baseren wij ons op de bevindingen van het WODC onderzoek zoals die in het rapport staan.

Verklaring 1. Het werken met het gezin binnen de reguliere werkwijze verschilt qua benadering te weinig met die waarin het familienetwerkberaad met onafhankelijke coördinator als belangrijkste werkwijze gehanteerd wordt, om van invloed te zijn op de resultaten van de ots.

Uit hoofdstuk 2 komt als conclusie naar voren, dat werken met het netwerk en werken met de eigen kracht van het gezin al vanaf 2001 zijn intrede heeft gedaan in de jeugdbescherming, inclusief de mogelijkheid van het gebruiken van een familieoverleg. De deskundigen en professionals uit de jeugdbescherming geven daarbij ook

aan, dat het werken met het gezin op een empowerende manier een proces is dat de gehele uitvoering van de ots betreft, en geen geïsoleerd éénmalig gebeuren. Daarmee wordt ook de impact van dit aspect vergroot, of kan het ontbreken daarvan de invloed van een familiegroepsplan ook minimaliseren.

Verklaring 2. Resultaten na één jaar. De gezinsvoogd die werkt met het familiegroepsplan opgesteld met de inzet van een onafhankelijk coördinator, werkt op dezelfde reguliere wijze als zijn collega's die werken zonder familiegroepsplan.

Van invloed op de resultaten na een jaar kan zijn dat degene die werkt met het opgestelde familiegroepsplan een gezinsvoogd is die gewend is om gedurende het gehele proces met de eigen kracht van gezinnen te werken op dezelfde wijze als zijn collega's. Het effect van het familiegroepsplan in de eerste periode, is dan mogelijk al naar de achtergrond gedrongen, mede versterkt door ontwikkelingen die zich daarna binnen het gezin voordoen en de ontwikkeling van het kind gedurende die periode.

Verklaring 3. De vorm is voor ouders niet belangrijk voor het resultaat, maar het feit dat zij zich daadwerkelijk herkennen in de plannen en de weergave van de problemen.

Uit de interviews met cliënten blijkt als algemene conclusie dat zij niet zozeer de wens hebben om zelf alles te kunnen en willen bepalen, maar de wens hebben om gehoord te worden, serieus genomen te worden, en mee te kunnen denken over oplossingen. Dit kwam in alle interviews duidelijk naar voren. Dit kan zowel met een familienetwerkberaad als binnen de reguliere uitvoering van de ots zonder familienetwerkberaad. Niet de vorm waarin een familie een rol krijgt bij het oplossen van de problemen is dus van doorslaggevend belang, maar het feit dat zij hierin een belangrijke rol spelen. Het familienetwerkberaad met onafhankelijke coördinator is een vorm, maar zeker niet de enige, die ingezet kan worden als de familie of de gezinsvoogd hiervoor kiest, maar is wellicht op zichzelf geen bepalende factor. Wat niet weg neemt dat sommige ouders hier juist wel baat bij hebben en waarde aan hechten.

Verklaring 4. De praktijk is in ontwikkeling. Noch de inzet van de onafhankelijk coördinator, noch de mogelijkheid voor gezinsvoogden om met een familiegroepsplan te werken, functioneren nog optimaal.

Ten tijde van het onderzoek (2014) was de aanpak met FGP nog niet bij alle pilot instellingen helemaal en

effectief geïmplementeerd. Van Montfoort noemde dit ook in het gesprek: alle methoden zijn nog in ontwikkeling en hebben jaren nodig om hun waarde echt te bewijzen. Ook de experts van de gecertificeerde instellingen gaven aan dat de gehanteerde reguliere jeugdbeschermingsmethoden in ontwikkeling zijn en nog niet altijd in de praktijk correct uitgevoerd worden. Dit kan de beoogde resultaten van de ots voor beide vormen over het geheel getemperd hebben.

Welke factoren bepalen of een familie-groepsplan wel of niet tot een goed einde gebracht wordt? Wat verklaart het relatief lage percentage waarin het wel lukt?

Het WODC-onderzoek geeft aan dat de complexe problematiek en/of het ontbreken van een netwerk van invloed zijn op het tot stand komen van een familiegroepsplan. Van Montfoort, herkent dit: de diversiteit aan problemen en verschillende gradaties van motivatie en vaardigheden van gezinnen maken het moeilijk voor één aanpak te kiezen. Hij vindt, gelet op de complexiteit van de jeugdbescherming het percentage van 41%, waarin het aanbod van een familienetwerkberaad leidde tot een familiegroepsplan zelfs hoog en niet “slechts”. Professionals en experts geven daarnaast aan dat zij het familiegroepsplan meer als een proces zien waarin de familie begeleid en gestimuleerd wordt om zelf een plan op te stellen. Het opstellen van een plan bij de start en dit ook nog zelfstandig door de gezinnen uit te laten voeren, is voor veel gezinnen een grote opgave. Zij zitten juist wegens deze problemen bij de jeugdbescherming en hebben daar dus hulp bij nodig. Zie bijvoorbeeld ook hetgeen Tom van Yperen stelt in het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van 4 augustus 2016: “Om eigen kracht aan te spreken in de jeugdzorg heb je beroepskrachten nodig.”

Welke verklaringen zijn er te geven voor de lange periode (18 weken) dat het duurt voordat een familiegroepsplan tot stand is gebracht?

Hiervoor zijn de volgende, niet limitatieve, verklaringen te geven, die ook in combinatie kunnen voorkomen:

- Gezinsvoogden zijn vanaf de datum waarop de ots is uitgesproken verantwoordelijk voor de veiligheid van het kind en moeten direct een risicotaxatie maken en de eerste problemen aanpakken. Het proces van de gezinsvoogd met het gezin wordt direct ingezet en eventueel al in plannen gegoten. Pas later wordt de keuze gemaakt om een familiegroepsplan te gaan opstellen als dit passend lijkt bij dit gezin. Deze aanpak kan er voor zorgen dat het plan dat opgesteld wordt, hulpverleningsplan of familiegroepsplan, ook de werkelijke onderliggende problemen benoemt. Wat een

verklaring kan zijn dat geen haast gemaakt wordt. Zie ook de volgende vraag.

- Het proces van het gezin is leidend. Soms hebben gezinnen en hun families langer de tijd nodig om te besluiten of zij een familiegroepsplan willen, of hebben zij ten gevolge van hun problemen langer de tijd nodig om een familiegroepsplantraject te doorlopen. Als een familiegroepsplan als een proces gezien wordt, hoeft deze langere periode ook niet nadelig te zijn.
- Samenvattend: de acties van de gezinsvoogd en de tijd die het duurt om met steun van een onafhankelijk coördinator een familiegroepsplan op te stellen zijn samen bepalend voor de lange periode.

Hoe kan bevorderd worden dat er ook na drie maanden nog gewerkt wordt met het familiegroepsplan?

Volgens het WODC-onderzoek zijn de volgende redenen de belangrijkste oorzaken om niet meer met het plan te werken:

- Complexe problematiek
- De gemaakte afspraken bleken niet houdbaar omdat de ouders het er achteraf niet meer mee eens waren.
- De gemaakte afspraken waren niet meer relevant omdat de situatie inmiddels gewijzigd was door bijvoorbeeld een uithuisplaatsing.
- De plannen bevatten wel afspraken over communicatie of dagelijkse ondersteuning, maar de onderliggende problemen zijn niet op tafel gekomen.
- De afspraken werden te veel op abstract niveau beschreven, waardoor ze te weinig werkbaar zijn.
- De gezinsvoogd werkte niet met het plan.

Hieraan kan worden toegevoegd vanuit het follow-up traject:

- De gezinsvoogd is soms ook met een eigen plan aan de gang gegaan, dat niet is opgenomen in het familiegroepsplan: de gezinsvoogd was onvoldoende onderdeel van het familiegroepsplanproces.

Bovenstaande verklaringen wijzen op een te geringe betrokkenheid van de gezinsvoogd bij het familienetwerkberaad. Dit wordt mede veroorzaakt door de spanning tussen de verschillende verantwoordelijkheden van de gezinsvoogd: als eerste een familiegroepsplan aanbieden, maar ook de veiligheid van het kind garanderen en er voor zorgen dat de onderliggende problemen die ten grondslag liggen aan de ots boven tafel komen.

De reguliere werkwijze haalt de aanwezige complexe problemen boven tafel door het sterk dialogische karakter en het werken met en binnen het gezin, waar het streven is om overeenstemming te bereiken over de aard van de problemen en de oplossingen. Zie de beschrijving van de

componenten van de uitvoering van de ots in hoofdstuk 2. Bovendien heeft gezinsvoogd de beschikking over een diagnostisch instrumentarium, gedragswetenschappers en deskundige collega's die meedenken over wat de achterliggende problemen in het gezin zijn. De opzet is hierbij ook om de complexiteit beheersbaar te maken door de grote schakering aan problemen in een proces aan te pakken en deze te faseren, zodat er min of meer hapklare brokken ontstaan, die voor het gezin ook haalbaar zijn. Als een familienetwerkberaad te vroeg gehouden wordt, is het voor de gezinsvoogd lastiger om met dat plan te werken. Als nog niet alle problemen boven tafel zijn gehaald, of wanneer de gezinsvoogd geen bijdrage levert aan de voorbereiding, uitvoering en de afspraken naderhand, zal dit te ver van hem afstaan. Vaak zal hij in dat geval het werk opnieuw moeten doen. Ouders haken mogelijk ook af, omdat zij teleurgesteld zijn dat het plan niet geholpen heeft. De EKC stelt daarover dat juist het verbreden van de kring van de familie er voor zorgt dat ouders niet afhaken. De familie maakt zelf duidelijke afspraken en spreekt ook af wie de ouders helpt om het plan uit te voeren en wie, op welke wijze er na enkele maanden op terugkomt. Het feit dat uit het onderzoek blijkt dat dit te weinig gebeurt, is een appèl op de gezinsvoogd om de afspraken uit het plan te monitoren. Het is duidelijk dat dit beter gaat als de gezinsvoogd in het plan ook de onderliggende problemen herkent en hierbij betrokken is geweest. Goede samenwerking en afstemming is ook hier het antwoord.

Oplossing 1: de gezinsvoogd rekent werken met een familiegroepsplan tot zijn standaard werkwijze en hij is in staat is om dit als methodisch middel in te zetten.

Oplossing 2: als gekozen wordt voor de inzet van een aparte coördinator, zijn de volgende aanbevelingen aangewezen:

- Gezinsvoogd en coördinator werken beter samen en stemmen hun werkzaamheden vanaf de start op elkaar af. Dit betekent dat de gezinsvoogd verantwoordelijk is en blijft voor het uitvoeren van de activiteiten die horen bij de uitvoering van de ots, met name het inventariseren van het netwerk, het met ouders formuleren van de zorgen en gevaren en de weging van de situatie. Afhankelijk van de wensen van de ouders en de mogelijkheden van het netwerk, kan de coördinator hierbij aanhaken, of met instemming van de gezinsvoogd de leiding nemen.
- De gezinsvoogd werkt niet met zijn eigen plan, maar zorgt ervoor dat de onderliggende problemen die gesignaleerd zijn en die causaal zijn voor de onveiligheid van het kind aan de orde komen in het familienetwerkberaad. Hij controleert dit alvorens akkoord te gaan met het familiegroepsplan. Bij een

goede samenwerking zoals hierboven beschreven, is dat automatisch het geval.

- Er worden met elkaar – leden van het familienetwerkberaad, gezinsvoogd en eventueel de onafhankelijke coördinator – afspraken gemaakt over hoe het familiegroepsplan gemonitord wordt. Oftewel, de gezinsvoogd 'leert' deelnemers aan het familienetwerkberaad hoe zij deze vorm van samenwerken zelf kunnen voortzetten, wie de afspraken bewaakt, hoe je elkaar aanspreekt op het niet nakomen van gemaakte afspraken, wanneer en hoe je afspraken zou moeten/kunnen wijzigen, enzovoort.

Oplossing 3: Haal de druk er af dat het eerste familiegroepsplan ook meteen alle problemen op moet lossen. Een familiegroepsplan kan meerdere keren in het ots-proces gemaakt worden, mits de gezinsvoogd dit middel op de juiste wijze en met de juiste personen in kan zetten. Ook een eerste hulpverleningsplan is niet altijd helemaal volledig. Werken met een haalbaar (kleine stappen) en realistisch familiegroepsplan is aantrekkelijker voor ouders en gezinsvoogd om mee te werken.

Is het wellicht effectiever om het opstellen van een familiegroepsplan later in het ots-proces in te zetten, bijvoorbeeld halverwege het eerste jaar of meer naar het einde van het eerste jaar?

Zoals uit hoofdstuk 2 blijkt, is het familieoverleg al sinds 2001 mogelijk binnen de uitvoering van de ots. Het is nooit bedoeld als een éénmalige actie, maar kan volgens de methode beschrijving van *De Jongleur* telkens ingezet als dit geïndiceerd is. Dus gedurende het gehele ots-proces, desgewenst meerdere keren. Het familiegroepsplan moet gedoseerd, als maatwerk ingezet worden: Het moet zich richten op de problemen en mogelijkheden van het gezin en de fase waarin zij zich bevinden. Dit is niet op te hangen aan een bepaald moment binnen het ots-proces. Een familienetwerkberaad bij de start van de ots zet wel direct de toon voor de eigen verantwoordelijkheid en rechten van het gezin, maar hoeft daarmee niet per definitie het meest gunstige moment te zijn om dat te doen. Vertrouwen in de gezinsvoogd en de familie en de hoop dat de problemen met elkaar oplosbaar zijn, zijn erg belangrijk voor het slagen van het familiegroepsplan en die factoren zouden later in het proces meer aanwezig kunnen zijn. Van groot belang is daarbij dat de keuze van het moment door ouders en gezinsvoogd in overleg gemaakt wordt. De hypothese is daarbij dat de verhoogde betrokkenheid, regie, bij het gezin ook leidt tot meer effectiviteit.

Als er geen gebruik gemaakt wordt van een familiegroepsplan, op welke wijze wordt er binnen de jeugdbescherming dan gewerkt aan het geven van meer regie aan de ouders? Welke overeenkomsten en verschillen zijn hierin aan te wijzen?

In hoofdstuk 2 is beschreven dat zeker al sinds 2000 het werken met het gezin in dialoog vanuit hun kracht het standaarduitgangspunt en werkwijze is. Dit is sindsdien ook vast onderdeel van de functiescholing van gezinsvoogden. Ook het familienetwerkberaad is reeds lang mogelijk bij de uitvoering van de ots. De relatief nieuwe vorm van het familiegroepsplan, zou een goede toevoeging aan de reguliere werkwijze zijn en ligt in het verlengde van de uitvoering van de ots. We verwijzen verder naar hoofdstuk 2.

Welke verklaring is er te geven voor de lange termijn waarop een beslissing genomen wordt om geen familiegroepsplan op te stellen?

De gezinsvoogd gaat vaak direct van start en maakt vaak al een veiligheidsplan en soms ook een eigen hulpverleningsplan vanuit zijn verantwoordelijkheid vanaf dag één. Eén verklaring is dus dat de gezinsvoogd pas in tweede instantie denkt aan het aanbieden van een familiegroepsplan. Het duurt dus al enige tijd voordat tot een familiegroepsplan wordt besloten. Daarnaast is het zo, dat de voorbereiding op het familienetwerkberaad tijd in beslag neemt. Het bieden van voldoende kans aan het gezin om een familiegroepsplan op te stellen. Het blijkt soms pas in de loop van het proces dat familieleden toch niet willen meewerken, of dat de door de familie bedachte oplossingen niet toereikend zijn. Kortom, de processen van de gezinsvoogd, externe coördinator en die van het gezin moeten op elkaar ingespeeld raken en dat kost nu eenmaal tijd.

Wat is te zeggen over de haalbaarheid van de aanbevelingen voor de praktijk zoals geformuleerd in het WODC-onderzoek?

Er is meer inzicht nodig in manieren waarop binnen een redelijke termijn een plan opgesteld kan worden.

Al vanaf 2001 in *De Jongleur* is een introductiegesprek regel, dat binnen vijf dagen plaats moet vinden. Dan start direct het proces van positioneren en engageren, het met het gezin op zoek gaan naar de oorzaak van de problemen en de eigen mogelijkheden daarin. In het introductiegesprek moet sinds 1 januari 2015 ook het familiegroepsplan ter sprake komen. Een gezinsvoogd die de eigen kracht van ouders serieus neemt, zal het recht van ouders om direct te starten met het familiegroepsplan in het perspectief kunnen en moeten plaatsen van de gezinsproblemen en de veiligheid van het kind binnen de context van de ots. Ouders kunnen kiezen om

hier direct mee te beginnen, waarbij de gezinsvoogd de gevolgen en effecten hiervan met de ouders bespreekt. Samen kan het beste moment gekozen worden voor het opstellen van een familiegroepsplan, waarbij het uiteindelijk de ouders zijn die de keuze hierin maken. Op zich hoeft starten met het familiegroepsplan niet in te houden dat meteen alle problemen duidelijk zijn. Ook binnen de huidige werkwijze, is de gezinsvoogd niet altijd binnen 6 weken klaar om al een volledig plan te maken. Vaak wordt dan volstaan met de eerste resultaten en afspraken en een planning wat er moet en gaat gebeuren en ieders rol daarin. Gelet op de grote diversiteit van problemen en complexiteit daarvan, is het moeilijk om hiervoor standaard termijnen te noemen. Dit is maatwerk. De belangrijkste voorwaarden zijn dus: de voordelen en mogelijkheden van het familiegroepsplan worden bij het introductiegesprek of zeer kort daarna met de ouders besproken. Dit kan leiden tot een familiegroepsplan voordat de zes weken voorbij zijn, het plan geldt dan als hulpverleningsplan, dan wel het eerste hulpverleningsplan vermeldt wat de uitkomst is van het gesprek met ouders over hun betrokkenheid, mogelijkheden en keuzes met betrekking tot het familiegroepsplan. Deze werkwijze borgt de optimale inzet van het familiegroepsplan voor dit gezin.

Er moeten eenduidige afspraken gemaakt worden over documentatie van familiegroepsplannen en werken volgens vaste formats.

Documentatie moet inhoud volgen. Een vast format kan bijdragen aan betere inhoud van de plannen zodat er geen onderwerpen vergeten worden en afspraken duidelijker vastgelegd worden. Dit zal het werken met het familiegroepsplan na vaststelling bevorderen. Ideaal zou zijn als de gezinsvoogd alle belangrijke zaken hierin terugvindt, zodat hij geen aanvullend hulpverleningsplan hoeft te maken. Hier ligt echter wel een potentieel spanningsveld. Een familiegroepsplan is gesteld in de taal van de ouders, maar sommige problemen laten zich niet altijd geheel zonder jargon duiden en oplossen. Nadeel van een vast format is voorts, dat niet alle problemen hetzelfde zijn. Een familiegroepsplan van hoogopgeleide ouders in vechtscheiding, vraagt wat anders dan een situatie van seksueel misbruik binnen een gezinskluwen waar verstandelijke beperkingen een grote rol spelen. Toch verdient het idee wel nadere verkenning. De formats van de Eigen Kracht Centrale kunnen wellicht als voorbeeld dienen.

Er is meer begeleiding en coaching van jeugdbeschermers en familiegroepsplan-coördinatoren nodig.

Dit wordt breed onderschreven, mits binnen de context van de uitvoering van de ots. Zie hiervoor ook onderstaande aanbevelingen waarin gepleit wordt voor meer aandacht

binnen de methodebeschrijving, training en begeleiding van gezinsvoogden voor het familiegroepsplan. Met name het spanningsveld van het omgaan met het familiegroepsplan als een recht tegenover een inhoudelijk middel zou uitgewerkt moeten worden.

Er is meer monitoring en evaluatie nodig in de implementatiefase van de afspraken uit het FGP.

Als gecertificeerde instellingen kiezen voor meer aandacht voor het geschreven familiegroepsplan conform onderstaande aanbevelingen, dan ligt monitoring en evaluatie voor de hand. Hierbij zou interessant zijn om na te gaan hoe vaak en op welk moment een familiegroepsplan is opgesteld, wie het initiatief nam, of dit is uitgevoerd door een extra (onafhankelijk of juist niet) coördinator of door de gezinsvoogd zelf.

Er zijn voor jeugdbeschermers en coördinatoren extra handvatten nodig om ook bij complexe problematiek een familiegroepsplan in te zetten.

Tijdens de sessies en gesprekken zijn de volgende uitgangspunten omschreven:

- Het betrekken van familiegroep en netwerk is een doorlopend en cyclisch proces, meer dan een eenmalige gebeurtenis. Dat is ook niet voor niets. Complexe problemen kunnen niet snel worden opgelost. Sommige deelnemers vatten het familiegroepsplan zelf op als het proces.
- Binnen de reguliere werkwijze is er sprake van zo'n proces. Een familienetwerkberaad wordt ingezet als dit binnen de fase van de uitvoering van de ots passend is bij het gezin.
- Eigen Kracht organisaties brengen naar voren dat een gezinsvoogd die vanaf de start jegens het gezin inzet op het familiegroepsplan, bijdraagt aan de totstandkoming van een familiegroepsplan. Een positieve attitude wordt zelfs onontbeerlijk genoemd.

Concrete handvatten zijn niet genoemd, waarschijnlijk mede omdat men geen simpele oplossingen ziet voor complexe problemen. Het familiegroepsplan kan, zoals hierboven meermalen aan de orde is geweest, heel goed en op meerdere momenten ingezet worden.

De oplossing moet niet in de eerste plaats gezocht worden in concrete handvatten, maar binnen de totale context van de ots. Dit vraagt om meer structurele oplossingen, waarvan sommige ook de attitude van gezinsvoogden en coördinatoren betreffen. Een familiegroepsplan is vormvrij en past in principe goed binnen de reguliere werkwijze. Wat in de reguliere werkwijze op dit vlak beter zou kunnen is het familienetwerkberaad en familiegroepsplan nadrukkelijker aandacht geven en dit als verplichte afweging in de werkprocessen en methoden opnemen. Het streven om ouders hun eigen

plan te laten opstellen, dus met een besloten gedeelte, is een noodzakelijke waardevolle aanvulling op de reguliere werkwijze, waarvan verwacht kan worden dat gezinsvoogden dit onder de knie hebben.

Aanbevelingen van het Nederlands Jeugdinstituut

1. Werken met het familiegroepsplan moet standaard instrumentarium van de gezinsvoogd zijn. Het is aan de gezinsvoogd om met het spanningsveld van het familiegroepsplan als 'recht' tegenover 'methode', op de juiste wijze om te gaan.
2. Werken met het familiegroepsplan moet standaard in de werkprocessen opgenomen zijn. De gezinsvoogd kan dit proces zelf begeleiden, inclusief het gelegenheid bieden van een gesloten gedeelte. De ouders kunnen kiezen voor een extra begeleider of de gezinsvoogd kan dit als methodisch middel inzetten. In ieder geval is intensieve betrokkenheid en regie van de gezinsvoogd bij dit proces van groot belang, juist om te bevorderen dat het familiegroepsplan (als document) de werkelijke problemen adresseert, zodat deze ook in het vervolg van de begeleiding de rode draad blijven vormen.
3. De ouders bepalen het moment waarop een familiegroepsplan wordt gemaakt. Als de ouders gebruikmaken van hun recht om als eerste zelf een plan op te stellen, mag van de gezinsvoogd verwacht worden dat hij hierin mee gaat en dit actief faciliteert, ook al is de timing gelet op het ots proces minder gunstig. Helpend is in dit verband te benadrukken dat dit niet de enige keer hoeft te zijn dat een familiegroepsplan wordt opgesteld en dat dus ook niet alle problemen direct opgelost hoeven te worden.
4. Handhaaf één doorlopend begeleidingsproces van de gezinsvoogd. Als er gekozen wordt voor de inzet van een externe coördinator, dan moet dit een logisch en integraal onderdeel zijn van de uitvoering van de ots. Het accent moet liggen op bescherming van het kind. Een familienetwerkberaad met familiegroepsplan kan hierbij een goed middel zijn, maar dat is niet persé en altijd het geval. Het feit dat het familiegroepsplan een recht is geworden, maakt het niet automatisch effectiever. In principe kan dat ook schadelijker zijn, omdat bij een strikte uitvoering daarvan de familie een beraad gaat houden op een moment waarop dat inhoudelijk en methodisch juist niet is aangewezen met het oog op de aanwezige problematiek. Hieronder hoort ook de beoordeling van de veiligheid van het kind die het nodig maakt om ouders geen gelegenheid te bieden voor het maken van een familiegroepsplan. Van de gezinsvoogd kan verwacht worden dat hij deze situatie kan hanteren.
5. Het proces waarin met ouders de gevaren en beschermende factoren geïnventariseerd worden en

gezamenlijk vastgelegd, is een niet te vervreemden onderdeel van de uitvoering van de ots. Het legt de basis voor een goed assessment van de problemen enerzijds, waardoor een familie-groepsplan de onderliggende problemen adresseert, en draagt bij aan het bouwen van een samenwerkingsrelatie tussen de gezinsvoogd en het gezin anderzijds. De gezinsvoogd kan dus maar zeer beperkt buiten de deur gehouden worden. Samenwerking met een extern coördinator is goed mogelijk, mits gewerkt wordt vanuit dezelfde basisattitude en dat over de rollen en taakverdeling overeenstemming is met alle betrokkenen, in het bijzonder het gezin.

6. Vraag de ontwikkelaars van de methoden voor jeugd-bescherming en de gecertificeerde instellingen om werken met het familiegroepsplan nadrukkelijk in hun methode op te nemen en hierop trainingen te ontwikkelen.

Bijlage

Lijst van geraadpleegde professionals en deskundigen

Eerste bijeenkomst d.d. 30 augustus 2016

Organisatie	Naam	Functie
LOC Jeugd	Tina Bakker	cliëntondersteuner
Familiegroepsplan.nl	Frank Pubben	bestuurder/coördinator
Youké	Maurits Struik	teamleider/relatie- en gezinstherapeut
Ministerie van Veiligheid en Justitie	André Pont	beleidsadviseur
Universiteit van Amsterdam	Sharon Dijkstra	onderzoeker
Universiteit van Amsterdam	Hanneke Creemers	onderzoeker
Eigen Kracht Centrale	Hedda van Lieshout	bestuurder/coördinator
Eigen Kracht Centrale	Mieneke Muntendam	coördinator
Eigen Kracht Centrale	Oznur Akar	coördinator
BJZ Limburg	Daniela Verhees	gezinsvoogd
BJZ Limburg	Nina Orth	gezinsvoogd
BJZ Limburg	Patty Hofman	beleidsadviseur
Eigen Plan	Hester Baars	coach
Eigen Plan	Jolanda Menso	coach

Tweede bijeenkomst d.d. 13 september 2016

Organisatie	Naam	Functie
Raad voor de Kinderbescherming	Sanne Pinxteren	gedragsdeskundige
William Schrikker Stichting	Janet Verburg	programmamanager
Eigen Plan	Lineke Joanknecht	coördinator
Eigen Plan	Monique Bontje	bestuurder/coördinator
Eigen Kracht Centrale	Harro Labrujere	coördinator/adviseur
Eigen Kracht Centrale	Hedda van Lieshout	bestuurder/coördinator
Familiegroepsplan.nl	Monique de Waard	coördinator
Jeugdbescherming Overijssel	Mike Detiger	teamleider
Ministerie van Veiligheid en Justitie	André Pont	sr. beleidsmedewerker
Ministerie van Veiligheid en Justitie	Carline Carati	sr. beleidsmedewerker
Universiteit van Amsterdam	Sharon Dijkstra	onderzoeker
Universiteit van Amsterdam	Hanneke Creemers	onderzoeker
BJZ Limburg	Irma Goldenbeld	programmamanager
BJZ Limburg	Daniela Verhees	gezinsvoogd
BJZ Limburg	Nina Orth	gezinsvoogd
De Jeugd- en Gezinsbeschermers	Riza Diktas	gezinsvoogd

**Nederlands
Jeugdinstituut**

Nederlands Jeugdinstituut

Postbus 19221
3501 DE Utrecht

T 030 230 6344

E info@nji.nl

www.nji.nl